

Слово від редакції

DOI 10.33287/11208

НАУКА СЬГОДЕННЯ: ВІД АКАДЕМІЗМУ ДО СОЦІАЛЬНОГО СЕРВІСУ

THE SCIENCE OF TODAY: FROM ACADEMISM TO SOCIAL SERVICE

Вікторія Буяшенко

Докт. філософ.наук, професор, ректор Академії праці, соціальних відносин і туризму

Victoriia Buiashenko

Dr. in Philosophy, Professor and Chancellor, Academy of Labour, Social Relations and Tourism

 orcid.org/0000-0002-5585-2038

 rector@socosvita.kiev.ua

Цей матеріал є продовженням обговорення особливостей наукової діяльності у сучасних університетах та поза ними [1].

Дискусії щодо принципової зміни парадигми науки, як і наукової діяльності взагалі, залишаються у центрі уваги світової спільноти ще з попереднього століття [2 - 7]. Одна з останніх таких дискусій відбулася на Міжнародній конференції «Science online 2019», яка проходила в Іспанії з 26 травня до 2 червня 2019 р. [8] У центрі уваги був переважно аналіз сучасного стану гуманітарних і соціальних наук. Програма конференції констатує той факт, що процес технологізації сучасної науки породжує ідеологію «нового менеджеризму», який виразно знаходить своє відображення в сучасній науці. Наявні зміни основних принципів наукового етосу як регулятора академічної спільноти, а також диверсифікація базових мотивацій наукової діяльності.

Українська наукова спільнота в силу певних обставин (економічні і соціальні реформи, реформування освіти, військові дії тощо) поки ще слабо презентована в цих дискусіях [9 - 13]. Окрім того, попри євроінтеграційні прагнення нашої країни, вітчизняній науковій спільноті так і не вдалося долучитися до спеціального проекту Європейської комісії «Євробарометр», в рамках якого у країнах Євросоюзу здійснюється постійний моніторинг громадської думки стосовно різних аспектів розвитку науки [8, с. 66].

Зупинимось на найпоширеніших напрямках обговорення та способах аргументації щодо зміни парадигми науки. Частина з них здійснюється в площині суто філософського дискурсу: фундаментальні умови існування науки [14; 15], наукова картина світу [16; 17], індикатори науковості [18], наукова істина [19; 20], елемент новизни в сучасній науці [21]. На перший погляд здається, ніби питання, які

піднімаються у філософському дискурсі, є тривіальними і відповіді на них добре відомі, але технологічна складова, яку активно використовують у сучасних наукових дослідженнях, робить відповіді на ці питання досить нетривіальними.

Розуміння загальних уявлень людей щодо ролі науки в суспільстві, престижу професії науковця, довіри до вчених видаються дуже важливим. Сьогодні наука - це складний процес продукування нового знання про будь-які уявні/ідеальні і матеріальні реалії. Відсутність або імітація цього процесу перетворює науку з пізнавального інструменту, який постійно удосконалюється вченим, на упорядковане «сховище» доведених істин¹. Результатом цих дискусій є твердження, що сучасне наукове знання не можна вважати цілісною субстанцією, воно постає у вигляді сукупності окремих систем знання різних предметних галузей, які підтримують одна одну і взаємодіють одна з одною; продукування сучасного нового наукового знання неможливе без оволодіння знаннями існуючих систем; постійна трансформація і удосконалення цих систем знань при вирішенні емпіричних/експериментальних та практичних проблем і створює умови для формування елементу новизни в тій чи іншій предметній області. Подібне бачення науки робить її предметною областю такі формоутворення, за допомогою яких науковці отримують, зберігають, упорядковують і адаптують нове знання. Цими формоутвореннями є системи наукового знання, вищою формою яких виступають наукові теорії, що задають понятійний апарат/мову певної системи наукового знання, фундаментальні базисні закони та методологію наукового дослідження. Наукова теорія - це певна модель/парадигма наукового пізнання, яка описує конкретну область дійсності й має певну загальну для всіх них структуру.

Така модель/парадигма передбачає наявність декількох взаємопов'язаних підсистем. Залежно від мети дослідження виділяють до 6-10 таких підсистем: онтичну (вихідні уявлення про предметну область дослідження), номінативну (назви реалій з предметної області), мовну (підсистема мови, що використовується), логічну (засоби упорядкування підсистем знання), номічну (закони, аксіоми, постулати), модельну (абстрактні моделі предметної області), репрезентативну, проблемну (проблеми, питання, задачі, які формуються і вирішуються самою підсистемою знання), операційну (дії з частинами та структурами системи знання), процедурну (правила виконання дій в системі знання), оціночну (оцінювання складових частин структури), гіпотетичну, евристичну, аппроксімаційну (наближення підсистеми знання), поєднувальну (система зв'язків та їх складових частин).

Різні варіанти розвитку системи наукового знання відбуваються шляхом різнопланових взаємозалежних трансформацій її підсистем, рівнів, структур і складників. Тригером для розвитку може служити зміна будь-якої складової частини знання. Таким чином, будь-яка система наукового знання є динамічною полісистемою.

На сьогодні філософія та методологія науки змінили свою категоричність: наукова спільнота стала більш толерантною до неочевидності наукового знання, відносності теоретичних концептів, суперечливості емпіричних даних, невизначеності та стохастичної природи значимих взаємозв'язків, феноменологічного і герменевтичного підходів до пізнання реальності, ризоматично структурованих систем [22, с. 40-41]. Утверджуються нові стилі наукового мислення - пробабілізм (від лат. *probable* - ймовірний), фаллібілізм (від лат. *fallibilis* - погрішимий, піддатний помилкам). Перший з названих є імовірнісним підходом, згідно з яким визнається конструктивна роль випадку і статистичної похибки, легітимізується застосування імовірнісних передумов аргументації та значущість правдоподібних висновків [23]; другий визнає, що будь-яке наукове знання принципово не є остаточним, а тільки проміжним варіантом інтерпретації істини [13].

Відсутність однозначної відповіді на запитання, що саме відрізняє науку від інших способів пізнання і, особливо, від псевдонауки, приводить до забруднення науки великою кількістю псевдонаукової, наукоподібної «діяльності» і таким чином перешкоджає визнанню дійсно важливих і нових ідей і

---

¹ Саме таку метаморфозу ми зараз частково спостерігаємо в сучасній вітчизняній університетській науці, коли акцент роблять переважно на історії розвитку певної галузі наукового знання, а не на нових відкриттях у цій царині.

теорій. Особливо це притаманно гуманітарним наукам, хоча природничі й точні науки також від цього потерпають [24, с.7]. Питання про те, в якій мірі або в яких випадках ми можемо довіряти висновкам науки - це фактично питання життя та смерті, питання виживання людини в сучасних умовах.

Інший рівень обговорення відбувається в інституційній площині [25 -28]. Я навіть би говорила про управлінську площину - на рівні різних соціальних інститутів, як-то держави [29; 30], академічних та науково-дослідних інститутів [8, с.75-76], університетів. О. Баштанник констатує, що інституційні зміни відбуваються поступово через те, що інститут існує не автономно, а в деякому середовищі, його контекст постійно впливає на нормативну складову цього інституту та стратегії акторів, діяльність котрих він регулює [31, с. 112]. З одного боку, усталені практики взаємодії в межах наукового дискурсу впливають на стратегії поведінки науковців/дослідників/акторів, їхню мотивацію щодо задоволення власних інтересів в рамках певних соціально конструйованих умов. Водночас вони є втіленням усталених норм, що глибоко вкорінені в соціокультурний контекст. На сьогодні соціокультурний аспект спрямованості наукових пошуків та дослідницької діяльності вченого набуває нового значення.

У цій царині піднімаються питання переважно оцінки ефективності та результативності наукових досліджень. Упродовж останніх років політика Міністерства освіти і науки України щодо подальшого розвитку науки орієнтована на забезпечення ефективного використання бюджетних коштів та отримання вагомих наукових результатів, спрямованих на інноваційний розвиток економіки.

Впровадження «нового менеджеризму» у наукову сферу принципово змінило парадигму розуміння науки (як, до речі, і самої вищої освіти) та перетворило її на нові соціальні сервіси, що реалізуються на академічному ринку в умовах жорсткої конкуренції, а самі науковці стають виконавцями послуг, якість яких оцінюється через кількісні показники (позиція у рейтингу ЗВО, представлення ЗВО/цитовання у наукометричних базах). Академічна свобода перетворилася на агентські відносини, тотальну звітність, управління та оцінку роботи за результатами. Така ситуація в науковому дискурсі породжена процесом технологізації, коли абстрактний «пошук істини» змінюється бізнес-орієнтованою ціллю, елітаризм академічної професії/освіти трансформується в егалітаризм технологічного ремісництва. У різних аспектах наукової роботи та наукової комунікації спостерігають:

- «спрощення» професійної мови науки, надання переваги у виборі мовних засобів аргументації «простіше»;
- витискування гуманітарних та соціальних наук на периферію наукового дискурсу, і як наслідок дегуманізацію науки і соціального буття в цілому [8];
- науковці дедалі більше при виконанні наукових досліджень керуються не стільки раціоналістичним принципом прагнення до пізнання, а скоріше прагненням отримати грант, що повністю відповідає духу прагматизму;
- грантодавці мають власні інтереси, які не завжди співпадають з інтересами розвитку науки як такої.

Академічна наука, і університетська наука у тому числі, вимушені вирішувати низку викликів сучасності: від світоглядних (неготовності сприйняти нову парадигму наукової діяльності) до зростання конкуренції на ринку освітніх послуг та скорочення державного фінансування. Забезпечення високої конкурентоспроможності означає постійний розвиток та вдосконалення університетів, що, у свою чергу, вимагає вкладення значних інвестицій або комерціалізацію результатів наукових досліджень. Світова практика засвідчує наявність апробованих механізмів та ефективного функціонування моделей комерціалізації досліджень університетів [32, с. 56]. Так, Н. Холявко та Т. Шестаковська стверджують, що активізація процесів комерціалізації результатів наукових досліджень дозволить поглибити співробітництво між елементами чотириланкової спіралі Quadruple Helix («освіта - бізнес - уряд - суспільство»), зменшивши «відірваність» між ними, сприяючи, таким чином, зближенню академічної науки, вузівської освіти та реального бізнесу задля отримання соціально-економічних ефектів для суспільства та держави [32, с. 56]. На їхню думку, таке співробітництво є взаємовигідним:

з одного боку - ЗВО, які розвивають власну підприємницьку діяльність, підтверджують прикладний характер своїх наукових розробок та наповнюють власний бюджет. З іншого боку - підприємства, які завдяки впровадженню результатів наукових досліджень у виробничий процес підвищують рівень своєї інноваційної активності та конкурентоспроможності на ринку.

Однак варто зауважити, що вітчизняному бізнесу властивий порівняно невисокий рівень інновацій, а впливові компанії, як правило, мають у своїй структурі потужні дослідницькі/навчальні центри², тому найслабкішою ланкою у зазначеній вище спіралі є взаємодія між бізнесом та науковою діяльністю (розробка, інвестування в дослідження тощо). Бізнес готовий скоріше використовувати вже готові результати наукової діяльності: розробки, винаходи, ноу-хау, інновації, технології, інформацію та знання, генеровані вченими.

Процесу комерціалізації наукової діяльності сприяє також інтернаціоналізація та глобалізація освітнього простору шляхом участі в міжнародних грантових програмах. У цьому контексті варто зазначити програму ЄС Horizon 2020, асоційованим членом якої Україна стала 2015 р. Цією програмою передбачена підтримка малих і середніх підприємств. Розроблено інструмент, що враховує фінансування, надання інформаційної та консультативної підтримки, навчання та сприяння у дисемінації результатів інноваційної та науково-технічної діяльності на європейському рівні [33]. Завдяки програмі можливе налагодження результативного, практико орієнтованого співробітництва ЗВО та бізнесу. Варто також зазначити, що на фазі комерціалізації у Horizon 2020 передбачено підключення ресурсу Європейської мережі підприємств (EEN - Enterprise Europe Network). Головним пріоритетом EEN є сприяння комерціалізації інновацій - надання підтримки в питаннях організації трансферу технологій, пошуку інвесторів, інформування про комерційно привабливі розробки на світовому рівні (у першу чергу, ЄС), захист прав інтелектуальної власності [34]. На локальному рівні (в межах участі в Програмі ЄС Horizon 2020) університетами й інститутами впроваджується комплекс заходів зі стимулювання наукових досліджень та активізації комерціалізації їх результатів³.

Якщо ми звернемося до соціологічних досліджень «Стан і перспективи вітчизняної науки (за даними соціологічних опитувань)», результати яких були презентовані 6 грудня 2018 р. Т. Петрушиною, то побачимо, що у світовому науковому дискурсі майже не представлені доробки вітчизняних вчених ... «це не оцінка якості роботи українських учених, які працюють солідно і ґрунтовно, а оцінка того, як ця робота представлена в міжнародних професійних засобах інформації, провідних журналах і академічних виданнях, особливо в англомовних, на міжнародних наукових форумах тощо» [8, с. 67].

Головним чинником, що стримує розвиток вітчизняної науки і становить 55 % усіх зазначених експертами соціально-економічних причин, є чинник фінансовий. Окрім нього, були названі також такі соціально-економічні бар'єри, як «відсутність економіки, яка потребує наукових розробок», «слабкий запит з боку виробництва до науки», «незацікавленість бізнесу в розвитку науки, зокрема в спонсорській діяльності», «низький рівень інтеграції наукових установ з високотехнологічним бізнесом»; «орієнтація на вузько прагматичні інтереси замовників у прикладних дослідженнях»; «нераціональне використання кредитів»; відсутність сприятливого інноваційного клімату в державі; відсутність економічних стимулів; застаріла матеріально-технічна база і брак сучасного обладнання; незабезпеченість гідного рівня життя для науковців (низький рівень зарплат) і, нарешті, економічна криза [8, с. 69]. Наслідком недостатнього фінансування експерти вважають відсутність мотивації до заняття наукою, особливо у найбільш здібних до наукової діяльності молодих людей, і низьку престижність наукової діяльності в країні загалом.

² Наприклад, Академія ДЕТЕК.

³ Найбільші результати демонструють: Напівпровідникові технології та матеріали, оптоелектроніка та сенсорна техніка, Інститут електроварювання імені Є.О. Патона, Інститут монокристалів, Київська політехніка, Інститут технічної теплофізики, Укрінфотех, Інтелектуальні інформаційні технології, Національний технічний університет «Київський політехнічний інститут», Національний університет «Львівська політехніка», Київський національний університет імені Тараса Шевченка.

На наш погляд, особливої уваги заслуговують соціально-культурні чинники, зазначені експертами: «1) відсутність кваліфікованих кадрів (через відтік мізків до розвинених країн, низький рівень підготовки і декваліфікацію значної частини дослідників унаслідок демотивації, пов'язаної з мізерним фінансуванням); 2) низький рівень культури академічної доброчесності; нерозвиненість сучасної культури наукової діяльності в академічному та вузівському середовищах; 3) низька інноваційна культура урядовців; 4) девальвація соціального капіталу науки, низький престиж професії науковця; 5) погане знання англійської мови та недостатнє використання нових інформаційних технологій [8, с. 69-70].

Чи є вихід з окресленої ситуації і якими можуть бути прогнози щодо подальшого розвитку науки/наукової діяльності? Зрозуміло, що коли мова йде про інституційний рівень дискусій щодо науки, то її реформування в Україні має здійснюватися на основі державної стратегії її розвитку, якої сьогодні немає. Необхідно припинити адміністрування науки згори, наука може самореформуватися у відповідь на певні виклики. Реформуванням науки мають займатися фахівці-науковці, а не чиновники МОН чи політики. Держава має «належним чином підтримати фундаментальну науку в академіях і університетах за принципом: 1) знайти достойних шляхом фахової експертизи; 2) підтримати їх; не заважати їм. Для прикладних досліджень важливе прийняття закону, що створить дійові стимули для тандему інноваторів з боку науки і бізнесу.

Окрім того, варто провести широкі обговорення питань розвитку науки в Україні із залученням усіх, хто безпосередньо дотичні до наукової діяльності. Науковці мають залучатися до прийняття управлінських рішень, проекти та програми реформування науки повинні обговорюватися більш демократично і безпосередньо у наукових колективах, а не тільки в Президії НАН України.

Перелік літератури та джерел інформації

1. Буяшенко В. Університетська наука: кількість чи якість // Вісник АПСВТ. 2019. №1. С.7-12.
2. Воин А. М. Неорационализм. Киев: Укринтермедас, 1992. 166 с.
3. Porter M. E. *Competitive Advantage: Creating and Sustaining Superior Performance*. 2d ed. New York: Free Press, 1998. 592 p.
4. Кримський С. Б. Запити філософських смислів. К: Парапан, 2003. 240 с.
5. Корольова Т. С., Підгорний А. З. Дослідження чинників інноваційної діяльності у сфері науки і освіти // Наук. проблеми господарювання на макро-, мезо- та мікроекономічному рівнях : Міжнар. наук.-практ. конф., 24-25 квітня 2014 р.. Одеса: ОНЕУ, 2014. С. 43-46.
6. Дикусар А. И., Кужба Р. Сравнительный анализ взаимосвязи между наукой и социально-экономическим развитием общества в странах ЕС и СНГ // Наука та наукознавство. 2015. № 2. С. 51-57.
7. Петрушина Т. О. Стан науки в Україні (за оцінками вітчизняних та зарубіжних експертів) // Вісник НАН України. 2017. № 11. С. 66-80.
8. Международная конференция «Science online 2019» // Научная электронная библиотека eLIBRARY.RU. URL: <https://elibrary.ru/projects/conference/majorca2019/info.asp> (дата звернення 22.09.2019).
9. Палієнко М. Г. Образ «архіву» в сучасному науковому дискурсі: множинність інтерпретацій // Архіви України. 2016. № 5-6. С. 136-152.
10. Шергін С. Парадигмальна еволюція в політології міжнародних відносин // Кафедра@UA. 2013. 6 вересня. URL: https://cathedra.io.ua/s424830/sergiy_shergin_paradigmalna_evolyuciya_v_politologii_mijnarodnih_vidnosin (дата звернення 20.09.2019).
11. Скакун І. Динаміка парадигм людиномірності наукового знання // Релігія та соціум. 2013. № 2 (10). С. 104-108.
12. Петровський П. М. Гуманітарна як теоретико-методологічна модель діяльності соціального суб'єкта // Львівський регіональний інститут державного управління Національної академії державного управління при Президентові України. URL: http://www.lvivacademy.com/download_4/poziciya_download/social_subyekt.pdf (дата звернення 20.09.2019).

13. Фільц А., Мединська Ю. Проблема наукового статусу психоаналітичної парадигми // Психологія і суспільство. 2014. № 4. С.75-84.
14. Бистрицький Є. Фундаментальні умови існування науки // Наука, освіта та майбутнє України. Доп. міжн. експертного клубу «Політична думка». Київ, 1995. С. 6-7.
15. Сумченко С. В. Сучасна наука: стан та перспективи розвитку // Філософія науки: традиції та інновації. 2016. № 1/2. С. 12-21.
16. Гінзбург М. Д. Наукова картина світу як засіб інтегрувати та систематизувати фахові знання // Вісник Національного авіаційного університету. Сер.: Філософія. Культурологія. 2012. № 2. С. 9-17.
17. Краснобокий, Ю. М. Інформаційне середовище як матриця наукової картини світу // Фізико-математична освіта. 2019. Вип. 1 (19). С. 80-87.
18. Довженко І. Критерії сучасних наукових методів у філософії // Методологія та технологія сучасного філософського пізнання : матеріали III Міжнар. наук. конф. (27 травня 2016 року, Одеса). Одеса; Дніпропетровськ, 2016. С. 57-61.
19. Лебідь А. Є. Парадигма наукової істини в аналітичній філософії: Автореф. ... дис. докт.філос.н., спец. 09.00.05 - історія філософії Харків: арківський національний університет імені В. Н. Каразіна. 2018. 34 с.
20. Лебідь А.Є. Аналіз поняття істинності наукового знання // Матеріали наук.-теорет. конф. викладачів, аспірантів, співробітників та студентів гуманітарного факультету СумДУ. Суми, 2010. С. 110-111.
21. Терешкун О. Ф. Трансформація наукової раціональності // Наука в епоху дисбалансів: Матеріали міжнар. конф. (Київ 30 січня 2015). Київ: Центр наукових публікацій, 2015. С. 56-59.
22. Фурман А.В. Методологія парадигмальних досліджень у соціальній психології: Київ: Інститут соціальної і політичної психології НАПН України; Тернопіль: Економічна думка, 2013. 100 с.
23. Рузавин Г.И. Пробабализм // Новая философская энциклопедия. URL: <http://iph.ras.ru/elib/2446.html> (дата звернення 20.09.2019).
24. Воин А. Единный метод обоснования научных теорий. СПб: Алетейа. 2012. 268 с.
25. Малькова Т. П. Источники развития науки как социального института // Этносоциум и межнациональная культура. 2013. №1. С. 47-52.
26. Мех О.А. Институційний фактор у науково-технічній сфері: стан і перспективи в умовах глобалізації // Наука і наукознавство. 2016. №2. С.1 4-25.
27. Маліцький Б.А. Аналіз розвитку науки України в контексті змін державної наукової політики // Наука і наукознавство. 2016. №3.С. 3-17/
28. Дубровіна Л. А. Матеріали щодо тенденцій світової науки в галузі оцінювання ефективності діяльності наукових інститутів, підрозділів, окремих учених і дискусії в гуманітарній науці. Аналітична доповідь. Київ, 2014. 16 с.
29. МОН України започатковує зміни в дерегуляції науки // Освіта. UA. 2019. 23 жовтня. URL: <http://osvita.ua/vnz/66363> (дата звернення 23.10.2019).
30. Міняйло В. Комерціалізація результатів наукових досліджень вищих навчальних закладів України як пріоритет державної політики у сфері вищої освіти // Вісник Національної академії державного управління. 2012. Вип. 4. С. 130-137.
31. Баштанник О. В. Основні передумови трансформації та особливості подальшого розвитку дослідницької стратегії політико-інституційної парадигми політичної науки // Грані. 2015. № 2 (118). С. 111-117.
32. Холявко Н. І., Шестаковська Т. Л. Модель комерціалізації результатів наукових досліджень закладами вищої освіти України // Вісник ЖДТУ. 2018. № 3 (85). С. 56-62.
33. Горизонт-2020 // Національний портал. 2020. URL: <http://h2020.com.ua/uk/> (дата звернення 20.09.2019).
34. Європейська мережа підприємств (EEN) // Торгово-промислова палата України. URL: <https://ucci.org.ua/international-projects/ievropieis-ka-mieriezha-pidpriemstv-european-enterprise-network-een> (дата звернення 20.09.2019).